Оповідання

Весняний вітер стиха віяв над виноградниками й охолоджував загрітих працею робітників. Вогка земля мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків. Голі дерева немов курились сизо-зеленим димом: щось, наче мрія про розкішну літню одіж, обгортало їх сповнені соком віти. Скрізь було так багато світла й радості, так виразно відчувався трепетний віддих поновленої землі, повітря було таке п'яне й повне щебетання, що мимохіть бажалось руху, крику, реготу…

Тож на роботі було весело. Ці кілька десятків робітників, що прийшли здалека на чужину заробляти щоденний хліб, немов забули на всі свої турботи під впливом весняної днини і так само щиро нищили чужу працю, як дбали за власну. Навряд хто з них думав, гупаючи важкою трамбовкою по зрубаному й засипаному землею винограднику, про хазяїна знищеного саду. Що їм той молдуван і та філоксера! То не їх діло, вони заробляють.

Над виноградником стояв гомін. Здебільшого земляки, вони завжди мали теми до розмов. Вони згадували своє село, своїх людей, наче тільки вчора з ними бачились, — і часто якийсь рух або одне слово, незрозуміле чужому, викликало цілий рій згадок і невпинний регіт.

Сонце припікало. То той, то другий, гупнувши трамбовкою, підносив білий рукав до засмаленого обличчя й обтирав упріле чоло, розпростовуючи зігнуту спину. Цей хвилевий антракт у роботі був таким природним, таким конечним, що я мимохіть звернув увагу на робітника, який ні разу не покористувався їм.

Цей робітник давно вже цікавив мене. Він одрізнявся од других своєю незвичайною працьовитістю, якоюсь завзятістю в роботі; він запекло викидав з себе силу як щось непотрібне й вороже. Його просто

одривали від роботи на обід або спочинок, він завжди останнім і з видимою неохотою кидав її. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі — чорні, з лиховісним вогником. Я звик його бачити у всяку погоду в куцій чугаїнці, в рудій шапці на збитому волоссі, з короткою люлькою в зубах, з якої він раз у раз пахкав, випускаючи струмок синього диму. Я знав, що його звуть Карпом, що він хороший робітник, і більш нічого. Розмовитися з ним мені не вдавалося.

Я підійшов до Максима. Цей був цілком протилежна натура. Високий і білявий, вимуштруваний у військовій службі, од якої лишалась у нього лиш зручність в рухах та брава постать, — він був весь порив і одвертість.

— Ви добре знаєте Карпа? — поспитав я.

— Атож... Ми з їм з одного села, з одного кутка, сусіди навіть... Тільки ліса й ділить наші дворища.

— Чи він зроду такий працьовитий та мовчазний?

Максим осміхнувся:

— Та він трудяга парубок був... звісно, не такий, як тепер, коли його напало...

— Як "напало"? Що напало? — зацікавився я.— Розкажіть, Максиме.

Максим спалахнув. Рум'янець залляв його обличчя, і білі вуси стали немов молочними.

— Багато розказувати, — запнувся він і зараз же почав: — Він, бачите, письменний, грамоту знає, книжку читає. Ще парубком усе, було, до вчителя ходить. А вчитель наш розумний пан був, не гордий, та щось прошпетився, й загнали його кудись... далеко од нас... Так ото

було чи в неділю, чи в свято — Карпо вже й сидить в учителя на бесіді. Парубки на вечорниці збираються, кличуть його до дівчат — не хоче.

"Що я,— каже, — почую там розумного, чого навчуся?.. Дурниці, й більш нічого..."

"Чи не в ченці часом гадаєш постригатися?" — жартують було.

"У ченці я не піду, а худобиною нетямущою вік звікувать не бажаю..."

Хлопці й налають його, що він наче худобиною їх нарікає, а він нічого, знов до учителя в гості...

Ми з Карпом товаришували — звісно, зросли укупі, разом і горобців дерли, і товар пасли, разом і парубочили... Оце в неділю збираюсь, було, на музики, підійду до ліси й гукаю Карпа, щоб охотніше було поміж челяддю. А він висунеться з хати та й тягне мене у садок.

"Ходім, — каже, — до мене, я тобі краще щось розкажу".

Не хочеться часом, та так же просить, так просить. Посідаємо в холодку, й почне він говорити, почне оповідати, — про що вже він мені не розкаже! І як люди по чужих землях живуть, і де які звірі водяться, і що всередині у чоловіка робиться, яке серце, з чого кров та як вона по жилах біжить.

Говорить, а очі в нього так і блищать, мов жарини... А часом зіб'ється, запутається.

"Ні, — каже, — не так, піду спитати в учителя".

Недовго й ходив — поїхав учитель...

Засмутився Карпо, не їсть, не п'є, як ніч ходить… Глузують наші, на сміх його беруть:

"Що ти батька рідного поховав чи тобі коняка здохла, що мов неприкаяний тиняєшся, од вітру валишся?"

"Батька!.. що мені рідний батько? Пустив на світ темного, як табака в розі, та й звікуй отак… а цей мені очі одкрив… світ мені тепер не той став, одмінився наче. Тільки не встиг ще про все дізнатися".

"А ти б до нової вчительки… вона б тебе довчила", — рають хлопці та моргають один на одного, бо добре знають, що нова учителька така, що й кочергою вижене з школи, коли до неї за чим удасися.

Почав Карпо з нудьги до мене вчащати. Нема вже йому вчителя — то він до мене на розвагу та й виливав журбу свою.

"Дивлюся я,— каже, — на наше життя, й аж страх мене огортає. Цілий вік у ярмі, мов худобина яка; кожен норовить тебе запрягти, та ще й поганяє… А що з того маєш? Ні спочинку, ні страви людської, куліш та борщ нізчимний… В хатах тісно, поросята та телята укупі з дітьми зимують; грязь, дихати нічим, нездорово. А ми ж люди, а не свині у хліву…"

Смішно мені з Карпа.

"Хіба ж ти досі не бачив сього, адже ти зріс отут, разом з нами усіма…"

"Бачив я, та мов не бачив, а тепер мені розвиднілось, полуда з очей спала…"

Та й почне розказувать, як живуть люди по чужих землях, — не знаю, чи правда тому, що в книжках пишуть…

"А ми що? Живемо, як кроти, риючись у землі, і байдуже нам, що світить сонце..."

Отак нудився парубок з рік, а далі втихомирився трохи, оженився. Ну, як очоловічився вже, тоді, звісно, не до книжок і не до думок. Достатки невеликі, цілий день у роботі. Дитинка знайшлася... Став він як і люди: забув за своє. Тільки часом, коли щось дуже дошкулить йому, — от як випас людський присудили панові або як урядник голову побив мому братові, — він, було, лається в громаді:

"Ех ви, заморені, захарчовані! Куди вам заступитися за громаду, коли у вас в жилах юшка з картоплі".

Не скажу вам, що з ним було тоді, як мене у москалі взято. Чотири роки одбув, повернувся додому, чую — новина: Карпова тітка померла — десь у городі служила, — стара дівка, самотня, й записала Карпові двісті рублів. "Ого! — думаю собі. — Тепер мій сусідонько забагатів, піду одвідаю його, чи жив-здоров".

Щойно я на сінешній поріг, а вже з хати шибнуло на мене духом печеного м'яса, мов на великдень. Ввійшов у хату — в печі горить, молодиця щось присмажує, а за столом сидить червоний, аж піт з його капле, Карпо и уминає страву. Зрадів та так з масними устами й поліз цілуватися. Посідали ми. Дивлюсь — на столі повно полумисків і з печеним, і з вареним, а долі кістки валяються.

"Ну, як же тебе бог милує? Чув я, що тобі пощастило... Аж тепер хазяїном станеш..."

"Та спасибі богові й тітці покійній: хоч трохи оддишу та поживу по-людському".

"Воли собі купиш або десятину поля".

"Воли! Що мені з волів? Я сам досі був як віл у плузі. Ні, годі… тепер я поновлю свою кров, наберуся сили. Он у Німеччині або в Англії робочий чоловік кожен день їсть м'ясо. Того він і сміливий, і розумний, людиною нарікається… В йому кров грає… А ми що? Жінко, давай, що там насмажила…"

Молодиця поставила печеню.

Частують мене. Карпо трощить, аж сопе:

"І не хочеться вже їсти, а треба".

"То не їж, коли не хочеш".

"Ба! А пам'ятаєш, як урядник розбив голову твому Йванові?"

"Пам'ятаю…"

"І як я скочив рятувати Івана?"

"Ну?"

"І як на мене гримнув тоді урядник!"

"Ну!"

"А я ж що? Хіба не злякався? Ні? Отим-то й ба…"

Дзвонять по селу: здурів Карпо та й здурів. Люди йдуть у поле орати, а він до попа, та не так до попа, як до попової куховарки дізнатися, що вона батюшці варить. Баба Яличка хвалиться: "Двічі, — каже, — на тиждень глечика йому скидаю, жере без пам'яті, воно йому й вадить з незвички".

Минуло отак зо два тижні. Не бачу я щось Карпа та й не бачу. А наші ниви суміжні, орю я свою — і дивно мені, що Карпова стоїть облогом, неорана. Що воно за знак? Чи не слабий часом? Піду одвідаю. Та, повертаючи з поля, й зустрівся з ним.

Схуд, пожовк, очі позападали, а сам невеселий.

"Що, — питаю, — підновив кров свою трохи?"

"Та підновляю... Зразу не можна... Ти думаєш — легко воно нашому братові? Нема в кого ради засягти. Питав у попаді, що вона дає попові, — локшину з яблуками, каже, любить мій батюшка. Зварила мені жінка тої локшини, солодке, нудне, з душі верне, а їм, нічого не вдієш... Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає, сміливість в собі почуваю... От тільки не відаю, що корисніш для здоров'я — чай чи пиво?.. Порай, Максиме, ти ж у москалях був, світу бачив, чув, може..."

А мені і сміх, і досадно: не витримав я — кажу йому:

"Чортзна-чим ти клопочеш свою голову, Карпе! Може, там німці — чи про кого розказуєш — і живуть по-людському, а нам воно не личить..."

"Через віщо ж? Хіба ж ми не люди?"

"Люди, та не такі..."

"А які ж?"

"Мужики".

"Ну, так що?"

"А те, що не для нас усі тії витребеньки..."

Глянув на мене Карпо так гостро, крутнув головою, мов бичок, що його муха тне, та так з докором:

"Оце й ти проти мене? І ти, може, скажеш, що Карпо дурний, гроші переводить, замість того щоб купити яку хвостяку або свиняку на хозяйство..."

"А скажу..."

"Ну, не сподівався я од тебе, Максиме, почути таке слово... Не сподівався. Прощай, коли так!"

Крутнувсь — і пішов.

"Пожди, — гукаю за ним, — не сердься-бо". І не озирнувся.

"Прощавай, — відгукує, — ех, шкода, нема вчителя!"

Не хочеш говорити — вольному воля.

Сумує Карпо. Мені з свого обійстя видко, що у нього в дворі робиться. Ходить він по подвір'ю, никає, то в садок подасться, постоїть під деревом і знов у двір, немов вчорашнього дня шукає. До роботи не береться, до мене не навідується! Жаль мені його... товариші, вкупі зросли, а тепер немов посварились. Свій свойому — тиць солому. Піду до нього в неділю, мислю, нема чого бурмоситись.

Довелось раніше. Тесав вісь та якось і вищербив сокиру — пішов до Карпа позичати. Вступив я в сіни, а хатні двері не причинені, мені й чутно, як Карпо вигукує:

"Розщібай пазуху!.. Ану, чи влучу?.."

Що воно таке, думаю собі, чи йти, чи не йти? Та вже якось одхилив двері й бачу: молодиця сидить на лаві під вікном, розщібнула пазуху, аж перса видко, ще й руками її притримує, а Карпо лежить на постелі і влучає жінці в пазуху цукерками. Кахикнув я.

"А, це ти, Максиме? — зрадів Карпо. — Заходь, заходь. Ми тут з жінкою ласощами забавляємося, цукерки їмо… вони, бач, з цукру, а цукор потрібний для тіла, він його нагріває, як дрова піч, і підживляє… На їж і ти…"

Сів я, гомонимо. Карпо нічого, наче забув нашу останню розмову. Тільки помічаю я, що він щось мулиться. Говорить він, говорить, та все звертає на тії цукерки.

"Я,— каже, — жінки не неволю роботою… Хай оддише. Вона не худобина, не каторжна яка, щоб цілий вік свій працювати. Треба ж їй спочити, треба ж і розважитись чим. Людині по-людському слід жити".

"Аякже, аякже",— піддакую, щоб не гнівити вже його.

Коли це враз — бом, бом, бом. Я аж жахнувся.

"Та то дзигарі, — сміється Карпо, — клятий жид продав мені попсовані: показує два, а б'є тринадцять. Ходи-но, я тобі ще щось покажу".

Та взяв мене за руку, підвів до стіни й показує якусь дощечку.

"Що ж воно таке?"

"Термометром називається. Подивись — і знатимеш, скільки тепла в хаті. А винесеш зимою надвір — показує холод".

Чудасія!

"Нащо ж він тобі?"

"Як "нащо"? Треба ж знати, чи доволі тепла, чи здорово людині в хаті, чи нездорово".

Ну, думаю собі, це вже ти почав своєї. Піду краще вісь кінчати. Позичив сокиру та й з хати.

Коли так надвечір, — майструю я ще коло стодоли, чую, — в Карповому дворі сварка. Щось так здорово басом лається — і голос по знаку. Прислухаюсь — аж то тесть Карпів, жінчин батько. "За що вони завелися?" — думаю собі, та й приступивсь до ліси.

"Оддай мені ті гроші, що ще не проциндрив! — кричить тесть. — Я їх заховаю, поки не прочумаєшся".

"Яке вам діло до мого життя й до моїх грошей? Не ви мені їх дали!" — сердиться Карпо.

"Опам'ятайся, Карпе! Що ти вигадав: по-панському схотів жити, кров свою одмінити? Чи ти сповна розуму? Ей, накласти б тобі на бідність, щоб знав, як переводити важкою працею загароване добро".

"Не по-панському, раз вам сказав, а по-людському! Ну, та що з вами балакати, однаково як з тим кілком!"

"Що ти мені сказав?"

"Те, що чули".

"Та-ак?"

"А так".

"Ну, то бувай здоров, небоже!"

"Щасливо".

Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо й собі надувся, мов індик.

"Йди, — каже, — під три чорти, обрид".

Оввa! Думаю: розбили глек, а воно недобре, бо тесть таки частенько запомагав Карпа. Прийде коза до воза.

Минула осінь. Зима в нас того року стала зразу — рівна, сніжна. А у селі не забувають Карпа, усе його ймення мелеться й шеретується. Одні кажуть, що він уже проїв ті гроші, що тітка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишилось. Усе, кажуть, возить щось з міста, загорнене папером. Та й коня сторгував у іванівського попа, ще й не абиякого, а за сто карбованців. Півсотні оддав уже, а півсотні позичає в нашого-таки чоловіка, багатенького хазяїна. Бач, думаю, й не похвалився, дарма що товариш і сусід. Коли се справді — приводить коня. Кінь гарний, расовий, басує, що й не вдержиш, сказано — огер. Хвалиться Карпо, радий такий.

"Правда, — каже, — дешево купив?"

"Воно-то недорого, так інший за ті гроші пару купить".

"Е, я люблю хоч небагато, так гарного".

Того ж таки дня запріг він буланого в санчата й повіз жінку кататися. Зглядаються люди, все село дивує з нового багатиря.

На другий день зайшов я за чимсь до Карпа, не застаю, сама йно молодиця.

"Нема, — каже, — мого вдома: повіз іванівському попові за коня гроші".

Тонко ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш. А проте повіз, то повіз. Сам знаєш, що робиш, мені байдуже.

Коли це вночі, спимо ми, щось у вікно — стук!

Схопився я:

"Хто там?"

"То я, Карпиха".

"Чого вам?"

"Вийдіть на час".

"Ну, що там?" — питаю з порога.

"Ой лишечко, біда — коня вкрадено, чоловіка привезли п'яного, без пам'яті, ще й гроші у нього витягли — п'ятдесят рублів. Йдіть до нас, давайте яку раду".

От тобі й маєш, думаю, та скоріш на себе кожушанку і йду. Вступив у хату — лежить Карпо на лаві плазом, мов зарізаний кабан, і пальцем не ворухне, одно постогнує. Розхристаний, розперезаний, без чобіт — гидко глянути. Коло нього сидить чоловік, таки з нашого села, що привіз його. А молодиця що не гляне на Карпа, то так і заголосить, аж тіпається, бідна.

"Що ти наробив, клятий? Пропали ми тепер на віки вічні. Де ти гроші подів, ледащо, кажи — де?.."

Та сіпає його, та торсає за плече. А він тільки лупне очима та й мукне. Звісно, людина непитуща, його й розібрало.

"Обшукайте його, — раю, — скрізь, може, де знайдете".

"Нема, — каже, — я вже скрізь оглянула, навіть устілки з чобіт повикидала, бодай його з пам'яті викинуло!"

"Де ж це він начастувався?"

Чоловік той і розповів: "Їхав він, — каже, — до іванівського попа і вступив по дорозі до мальованої корчми, не знати за чим. А там пили якісь — хто його розбере, чи воно панки, чи цигани… От він з ними й почав про своє: і як треба по-людському жити, і чому неправда у світі повелася. Добалакались до того, що Карпо під стіл ізвалився… Бачу, — каже, — діло погане, вивів його з корчми, глип — аж нема коня. Ну, наробив я галасу… Сюди-туди — шукай вітра в полі… Тоді я його на свої сани й привіз…"

"Давайте раду",— благає Карпиха.

Стягли ми з Карпа свиту, поклали на постіль — хай проспиться, а самі на коней і майнули на розвідки.

Повернули аж на другий день, з полудня вже було, ні з чим, звісно…

Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, зчорнів, як з хреста знятий.

Ere,— кажу, — отак наші по-людському живуть…"

Глянув він на мене — та так жалібно, аж за серце вхопив.

"Ні, — каже, — це вже по-свинячому вийшло… не вмів я по-людському жити… Не для нас воно…"

"Хіба ж я не казав?"

Повісив голову, мовчить.

А тут біда: піп править п'ятдесят карбованців за коня, той чоловік, що позичив гроші, теж напосів, у суд хоче позивати, а до тестя й не рипайся — такий сердитий.

"Що, — каже, — пожив по-людському, одмінив кров? От нехай пущу йому кров з носа, тоді побачу, яка вона в нього тепер…"

Довелось телицю спродати і новий кожух. Звівся нінащо, а довгів не сплатив… Коняка, правда, знайшлася — так окалічена на всі чотири ноги, за вісім карбованців продали жидам воду возити.

Питаєте, чи запоміг хто? Де там! Глузують іно з Карпа, сміються:

"Маємо, — кажуть, — заступника… Дарма, що в нас не кров, а юшка з картоплі, зате в Карпових жилах тече аж двісті тітчиних рублів і попова коняка…"

Навіть діти з-за тинів дражнять:

"Дядьку Карпе! Яка кров з пива? Чи така, як з гороху?"

Отоді на Карпа й напало. Спохмурнів він, мовчазним став, вовкуватим. Поки бряжчали ще тітчині карбованці, було, й за холодну воду не візьметься, — думали, навіки зледащіє людина, а то так зразу запалився до роботи, що аж горить йому з-під рук. Цілий день — од світання до смеркання — товче собою, та все з люльки пахкає, та все пахкає, мов паровик... Цілу зиму то в попа, то в пана ціпом махав, не нахваляться їм, такий робітний, а на весну пішли ми на зарібки... Вже він і довги сплатив, і процент вернув, вже й корова стоїть на оборі, а й досі вештається по зарібках. І так-то вже щиро працює, так завзято береться до роботи, мов що пече його всередині... Он гляньте, — закінчив Максим своє оповідання, показуючи на Карпа, — як старається!..

Я глянув на Карпа. Не розгинаючись, гупав він трамбовкою, і за кожним разом, як важка колодка спадала на землю, з грудей його вилітав короткий і різкий свист. Буйні краплі поту котилися з-під рудої шапки по його чолу й падали на землю, як горох. На крутому чолі набрякла жила, — виявляючи велику напруженість; якась дика, непогамована енергія керувала його руками, якийсь вогонь, здавалось, палає всередині цієї людини, об'являючись синім димком з короткої люльки.

— Гей, Карпе, — гукнув жартовливо Максим,— старайся мені, не лінуйся... Роби п о-л ю д с ь к о м у...

Карпо зупинився на хвилину, глянув з докором на Максима й нічого не одповів. Він тільки крутнув кудлатою головою і ще з більшим завзяттям загупав трамбовкою, немов хотів забити в землю щось йому докучливе й вороже...

Я замислився.

А навкруги було так гарно, так радісно. У чистій і ніжній, як лоно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя, що ледве виявлялось таємним тріпотінням соків, на теплому й запашному диханню весни було так багато радості, почувалась така повна гармонія.

"Чи скоро ж діждемо гармонії й в людському житті?" — витала надо мною думка…

1900, Чернігів